

УДК 81'1

## КОРЕЛЯТИВНІСТЬ ВЗАЄМОЗУМОВЛЕНИХ ПОНЯТЬ «ЧАС» І «ТЕМПОРАЛЬНІСТЬ» У ЛІНГВІСТИЧНОМУ АСПЕКТІ ЇХ ФУНКЦІОНУВАННЯ

Грачова А. В.

Маріупольський державний університет

У статті проаналізовано внутрішні зв'язки між співвіднесеними лінгвістичними поняттями «час» і «темпоральність». Особливу увагу зацентовано на глибокому осмисленні ядерних аспектів цих мовних об'єктів, а також на виявленні адекватних шляхів диференціації зазначених понять.

**Ключові слова:** час, темпоральність, онтологічна категорія, граматична категорія, функційно-семантичне поле.

**Грачева А. В. Коррелятивность взаимообусловленных понятий «время» и «темпоральность» в лингвистическом аспекте их функционирования.** В статье проанализированы внутренние связи между соотношенными лингвистическими понятиями «время» и «темпоральность». Особенное внимание акцентировано на глубинном осмыслении ядерных аспектов этих языковых объектов, а также на выявлении адекватных путей дифференциации указанных понятий.

**Ключевые слова:** время, темпоральность, онтологическая категория, грамматическая категория, функционально-семантическое поле.

**Grachova A. V. Correlation of the interrelated concepts "time" and "temporality" in the linguistic aspect of their functioning.** The goal of presented article is to reveal the deep relationships between the actually correlated concepts "time" and "temporality" in the linguistic context of their functioning. The key conceptual position adopted by the author of this work as a theoretical basis is the thesis of role and sphere multifaceted nature of the time category, to which there was used the term "interdisciplinary concept". In parallel with the argumentation of the functional concernment of the above-mentioned universal, there was placed emphasis on the actual figuring (within the modern scientific teaching) of the category "temporality", that is etymologically and semantically correlated with the concept "time". Focusing on the linguistic perspective of figuring of the correlating elements, the author of the proposed work has attempted to present a complete picture of the original interpretation approaches, common in time-temporal subject-matter. In the process of research, there were analyzed in detail such aspects of the designated language universals as semantic, grammatical and functional ones. In particular, there were subjected to scientific-weighted definition the concepts of the semantic and grammatical categories, as well as of linguistic time and of the functional-semantic field. The inalienable figurants of the final part of this article are numerous arguments in favor of the clear differentiation of language universals "time" and "temporality" with the prospect of refusing to synonymous using of the indicated terms. It is also important to emphasize that in order to formalize the discrimination of the analyzed linguistic elements, the author has presented her own scheme for nominative opposition of the concepts.

**Key words:** time, temporality, ontological category, grammatical category, functional-semantic field.

**Постановка проблеми в загальному вигляді та обґрунтування її актуальності.** Одним із визначальних елементів загальносвітової площини буття та фундаментальним міждисциплінарним об'єктом справедливо номінований час. Безсумнівним свідченням функційної багатогранності цієї перспективної з позиції наукового осмислення універсалії є наявність чисельних різносферових теоретичних розвідок, присвячених виявленню ключових відмінностей окресленого поняття. Втім, незважаючи на одвічну зацікавленість спеціалістів у галузі темпорологічного вчення часою проблематикою, позбавлені однозначності як запропоновані науковцями шляхи визначення статусу етимологічно пов'язаного із терміном «час» поняття «темпоральність», так і авторські варіанти потракування співвіднесення згаданих категорій

в лінгвістичному аспекті їхнього функціонування. Саме відсутністю спільного концептуального налаштування у зафіксованих тематичних розробках, сфокусованих на дослідженні зазначених питань, обумовлена **актуальність** презентованої роботи.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Варто зауважити, що проблема експлікації часово-темпоральної специфічності у лінгвістичному ракурсі кореляції цих універсальних структур входить до сфери наукових інтересів великої кількості вітчизняних та іноземних мовознавців. Зокрема, розробниками оригінальних різноаспектних інтерпретаційних стратегій є такі спеціалісти-філологи, як О. М. Пешковський, Ю. Д. Апресян, Н. Д. Арутюнова, О. Єсперсен, О. В. Бондарко, О. І. Бондар, М. В. Всеволодова, М. Хаспелмат, Ф. І. Панков, А. П. Загнітко, М. О. Потаєнко, О. В. Падучева, Н. В. Русакова, В. Н. Бишкіна, І. О. Талаш, Ю. І. Ісакова, О. Б. Бачишина та інші.

© Грачова А. В. Корелятивність взаємозумовлених понять «час» і «темпоральність» у лінгвістичному аспекті їх функціонування

### Формулювання мети і завдань статті.

**Метою** роботи є комплексне дослідження природи взаємозумовленості понять «час» і «темпоральність» з позиції їхнього системно-мовного фігурування (без акценту на лінгвістичній спеціалізації категорій, натомість із перспективою виявлення універсальних відмінностей їх мовної реалізації).

Досягнення поставленої мети передбачає вирішення конкретних **завдань**:

– активно оперуючи кількісними вітчизняними та іноземними теоретичними розвідками, надати науково-виважену оцінку рольової значущості аналізованих понять як фігурантів категорійного апарату лінгвістичного вчення;

– схарактеризувати сутність перехрещення / розмежування співвіднесених категорій «час» і «темпоральність» в окреслених вище дисциплінарних межах;

– репрезентувати власну версію дефініціювання аналізованих лінгвістичних термінів.

### Виклад основного матеріалу дослідження.

Занурюючись до історії загального ідейного охоплення людиною часової першооснови буття, варто наголосити на споконвічному домінуванні філософського ракурсу наукового розгляду зазначеного об'єкту. Ініційований Ксенофаном, Парменідом, Зеноном, Платоном і Августином, а також продовжений І. Кантом і М. Гайдеггером процес глибинного осмислення онтологічної категорійної природи часу був націлений на винайдення адекватних відповідей на запитання щодо форми реалізації окресленого поняття, його направленості і рольової специфіки.

Необхідно підкреслити, що постульовані пізніше на сторінках сучасніших філософських студій функційна обмеженість та неоднозначна категорійна значущість темпоральності вмотивовані похідністю і, відповідно, історично-обумовленою другорядністю цього поняття. Вдалою спробою інтеграції максимальної кількості філософських концепцій із метою конкретизації базових відмінностей часу і темпоральності стала лінгвістична розробка М. О. Фанта. У ній автором з позиції чітко аргументованої диференціації аналізованих універсалій був декларований всеохоплювальний статус часу, що є формою протікання усіх загальносвітових процесів і чинником руху, натомість, темпоральність була витлумачена науковцем як «часова сутність явищ, яка породжується динамікою їх особливого руху» [12,13].

З метою комплексної характеристики часово-темпоральної корелятивності, об'єктивованої на базі лінгвістичного вчення, абсолютно доцільною вважаємо акцентуацію уваги на ключових теоретичних положеннях функційної граматичної студії О. В. Бондарка, який запропонував власну версію дефініціювання термінів «час» і «темпоральність». Слід відмітити, що авторське потрактування рольових показників зазначених понять базується на експлікації їхньої змістової сутності.

Так, згідно із позицією дослідника, час є однією зі значенневих констант найвищих рівнів абстракції, універсальним логічним поняттям, реалізованим в чітко окреслених семантичних функціях та інтерпретованим лінгвістично спеціалізованими системно-мовними і реченневими засобами. Аналізована інваріантна структура була номінована О. В. Бондарком семантичною категорією «вищого рангу» або поняттям найвищого ступеня узагальненості. На противагу часу темпоральність, на думку вченого, є категорійним утворенням вужчої кваліфікації, яке подібно до аспектуальності, часової локалізованості і таксису функційно налаштоване на відображення одного з аспектів загального уявлення про час [9].

Цікавий варіант оперування термінологічним лінгвістичним апаратом (в межах окресленої тематики) був репрезентований на сторінках теоретичної розвідки О. В. Тарасової. Зокрема, такі взаємопов'язані поняття, як «темпоральність» і «мовний час», що становлять об'єкт наукової зацікавленості авторки, були інтерпретовані нею як синонімічні. Як зауважила дослідниця, кожна з окреслених специфічних структур є «двопласовою об'єктивно-суб'єктивною категорією», «особливою формою пізнання світу», в якій інтегровані «ознаки реального, перцептуального та індивідуального часу» [8, 80]. Важливо відмітити, що, згідно із запропонованою концепцією, принциповим є чітке розмежування уявлень про час в його мовній та лінгвістичній варіаціях. Власне, перше поняття (темпоральність = мовний час) було кваліфіковане вченою як гетерогенна єдність лінгвістичних засобів, сутність яких регламентується «системою правил переважностей», що характеризують конкретну мову; натомість лінгвістичний час був потрактований О. В. Тарасовою з гносеологічних позицій як спосіб об'єктивації «наукового уявлення про характер мовного часу», відхилення у витлумаченні якого є абсолютно допустимими [8, 81].

У контексті демонстрації часово-темпоральної співвіднесеності неможливо оминати увагою дисертацію С. А. Романюк, присвячену деталізованому висвітленню графемної структури категорії темпоральності. На думку авторки, стрижневими понятійними компонентами «функціонально-семантичної зовнішньо- та внутрішньотемпоральної системи» є морфологічна категорія часу (дієслівні форми), синтаксична категорія часу речення, а також категорії таксису й аспектуальності [7]. Ілюстративним свідченням взаємозумовленості понять «час» і «темпоральність», згідно із позицією вченої, є факт інтеграції таких лінгвістичних структур, як час зовнішній (темпоральність), час внутрішній (аспектуальність), часова локалізованість і таксис з метою системного втілення загальної ідеї часу [7].

На наявності у темпоральності специфічної потенції до застосування усього арсеналу різнотипових засобів з метою лінгвістичної інтерпрета-

ції «фундаментальної онтологічної і світоглядної категорії часу» наголосив у своїй монографічній розвідці В. М. Барчук [1, 1]. Подібно до І. В. Туркіної, яка номінувала темпоральність всеосяжним полікомпонентним і поліфункційним утворенням, мовознавець зауважив, що згадане поняття виконує роль категорійного об'єднання, налаштованого на виявлення загальних часових характеристик і класифікованого на час в морфологічній іпостасі (дієслівна категорія, виразник співвідношення дії і часу її виконання), інтервал і таксис.

З метою визначення часово-темпоральних лінгвістичних відмінностей вважаємо науково виправданим звернення до теоретичної розробки М. О. Фанта, яким був репрезентований цілісний багатоаспектний огляд аналізованих понять із акцентом на їхньому синтаксичному фігуруванні. Згідно із авторською експлікаційною версією, темпоральність (або «часовий зміст» і «лінгвальний час») є багатосферовим за своєю сутністю невід'ємним фігурантом п'ятикомпонентного аспектуально-темпорального комплексу та однією з трьох аспектуально-понятійних категорій [12]. Визначальною рольовою ознакою цього мовного об'єкту є його здібність здійснювати внутрішню характеристику дії, безвідносно до зовнішніх процесів і явищ [12, 181]. При цьому необхідно підкреслити, що принцип утворення аспектуально-темпорального комплексу, конститuentом якого номінована темпоральність, полягає в тому, що його функціонування уможливлене завдяки семантичним категоріям, в яких об'єктивована загальна ідея часу [12].

Підсумовуючи ретроспективний огляд фундаментальних інтерпретаційних підходів, сфокусованих на витлумаченні співвіднесення між такими взаємозумовленими лінгвістичними універсалиями, як час і темпоральність, пропонуємо зацентрувати увагу на об'єднаних часово-темпоральною проблематикою концептуальних положеннях, що становлять теоретичний базис репрезентованого дослідження. Аргументована в чисельних тематичних розробках наукова теза щодо всеосяжності, сферовій багатозначності і різноплановості поняття «час» безпосередньо корелює із абсолютно справедливою, на наш суб'єктивний погляд, позицією вчених відносно необхідності розмежування ключових аспектів цієї структури. Зокрема, згідно із версією Т. І. Дешерієвої, фізична часова реалізація ілюструє співвідношення із матерією, що безкінечно розвивається, а одним із варіантів експлікації аналізованого поняття у філософському контексті є наділення часу роллю форми людського споглядання [3]. Поряд із окресленими взаємопов'язаними планами часової репрезентації варто виокремити базове уявлення про людську самосвідомість (психологічний аспект). Лінгвістична варіація часової реалізації, номінована граматистами (зокрема, Ф. І. Панковим) темпоральністю, налаштована на всебічну характеристику різнотиповими мовними засобами інших аспектів

згаданого поняття. Варто при цьому зауважити, що залежно від сутності лінгвістичних механізмів, застосованих з окресленою вище метою, окремому розрізненню підлягають такі різновиди останнього аспекту часової концептуалізації, як граматичний (морфологічний і синтаксичний), лексичний і контекстуальний час [3, 112].

Безсумнівно, логічним видається здійснення науково-виваженого оцінювання часово-темпоральних зв'язків у функційно-семантичному ракурсі їх фігурування. В цьому контексті вважаємо за необхідне наголосити на переконливості втіленого О. В. Бондарком інтерпретаційного підходу, згідно із яким час і темпоральність кваліфікуються як семантичні категорії відмінного ступеня узагальненості, відзначені потенцією до відтворення специфічності перцепції та усвідомлення людиною часових характеристик (про що зауважено раніше) [10]. Втім, необхідно підкреслити, що, на думку науковця, окрім фігурування в ролі семантичного поняття вузької спеціалізації темпоральність за рахунок наявності в неї польової організації, справедливо наділена статусом «функційно-семантичне поле» (ФСП). Стрижневою композиційною ознакою цього лінгвістичного об'єкту є інтеграція в його структурі значеннєвої першооснови, а саме семантичної темпоральної категорії (план змісту) і різнорівневих (лексичних, граматичних і комбінованих) системно-мовних конкретизаторів понятійних варіантів (план вираження).

Безперечно, в межах окресленої тематики додаткової деталізації потребує питання «граматичного часу» («граматичної темпоральності», за термінологією В. М. Барчука). Згідно із класичною версією потрактування цього поняття, воно являє собою специфічне лінгвістичне утворення, налаштоване на формальну концептуалізацію онтологічного часу морфологічними засобами (зокрема, дієслівними часовими формами). На думку О. В. Бондарка, граматична категорія (до складу якої віднесена вербативна парадигма) фігурує в функційно-семантичній польовій системі в ролі ядерного об'єкту, націленого на маркування фундаментальних значень семантичного поняття, що становить основу конкретного ФСП [9]. Беручи до уваги зазначену наукову тезу, важливо зауважити, що центральним структурним елементом функційно-семантичного поля темпоральності є дієслівна часова система або граматичний час.

**Висновки та перспективи подальших досліджень.** Отже, з позиції чіткої диференціації понять «час» – міждисциплінарний елемент, онтологічний компонент, інваріантна змістова константа, семантична категорія найвищого рівня узагальненості; «граматичний час» – об'єднані спільністю граматичного статусу дієслівні часові форми, а також «темпоральність» – час в лінгвістичній варіації, семантичне поняття більш вузької сферової спеціалізації і функційно-семантичне поле абсолютно

неприпустимим вважаємо синонімічне оперування аналізованими термінами. Радикальним вирішенням очевидної проблеми часово-темпорального перехрещення (на рівні змістової природи категорій) має бути реформування актуального термінологічного апарату за прикладом англійського, де протиставлення “time” (час як міждисциплінарний об’єкт) і “tense” (час в граматичній іпостасі) формально реалізоване. Зокрема, з метою запобігання двозначності трактування поняття «час» пропонуємо власний підхід до номінаційного розрізнення значеннєвих варіантів згаданої універсалиї. У процесі глибинного осмислення базових відмінностей граматичної часової варіації вважаємо логічним

оперувати визначеннями «граматичний час», «морфологічний час» або «граматична часова реалізація»; за часом в онтологічному вимірі залишаємо його первісну назву «час»; натомість до категорійної часової об’єктивації пропонуємо застосовувати термін «часове семантичне поняття» або «часова семантична категорія». Слід зауважити, що обраний автором репрезентованої роботи напрям дослідження відзначений безперечною науковою перспективністю, виявленою у необхідності подальшого здійснення деталізованого аналізу диференційних ознак окреслених понять на базі різних лінгвістичних комплексів.

## ЛІТЕРАТУРА

1. Барчук В. М. Граматична категорія темпоральності: Семантико-структурний аспект. Мовознавство. 2011. № 6. С. 64 – 76.
2. Бондар О. І. Система і структура функціонально-семантичних полів темпоральності в сучасній українській літературній мові: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора філол. наук: [спец.]10.02.01 «Українська мова» / Національна академія наук України Інститут української мови. Київ, 1998. 34 с.
3. Дешериева Т. И. Лингвистический аспект категории времени в его отношении к физическому и философскому аспектам. Вопросы языкознания. 1975. С. 111 – 117.
4. Куц О. В. Парадигматичне функціонування категорії темпоральності у структурі простого речення з предикатами дії. Проблеми граматики і лексикології української мови. 2012. № 9. С. 116 – 129.
5. Падучева Е. В. Семантические исследования (Семантика времени и вида в русском языке; Семантика нарратива). М.: Школа «Языки русской культуры», 1996. 464 с.
6. Панков Ф. И. Функционально-коммуникативная грамматика русского наречия: дисс. на соиск. уч. степ. док-ра филол. наук: [спец.]10.02.01 «Русский язык» / Московский государственный университет им. М. В. Ломоносова. М., 2009. 844 с.
7. Романюк С. А. Грамматическая структура категории темпоральности в сучасній українській мові: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: [спец.] 10.02.01 «Українська мова» / Національна академія наук України Інститут української мови. Київ, 2007. 19 с.
8. Тарасова Е. В. Языковое поле темпоральности в синхронии и диахронии: дисс. на соиск. уч. степ. док-ра филол. наук: [спец.]10.02.19 «Теория языка» / Краснодарский государственный университет. Краснодар, 1993. 321 с.
9. Теория функциональной грамматики. Введение. Аспектуальность. Временная локализованность. Таксис / отв. ред. А. В. Бондарко. Л., 1987. 348 с.
10. Теория функциональной грамматики. Темпоральность. Модальность / отв. ред. А. В. Бондарко. Л., 1990. 264 с.
11. Туркина И. В. Функционирование конститuentов поля темпоральности в английском и немецком языках: автореф. на соиск. уч. степ. док-ра филол. наук: [спец.] 10.02.04 «Германские языки» / Нижегородский государственный лингвистический университет им. Н. А. Добролюбова. Нижний Новгород, 2006. 28 с.
12. Фант М. О. Складнопідрядне речення з підрядним часу в ранньонововерхньонімецькій мові: структурний та функціональний аспекти: дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук:[спец.]10.02.04 «Германські мови» / Житомирський державний університет імені Івана Франка. Житомир, 2016. 224 с.
13. Haspelmath M. From space to time: Temporal adverbials in the World’s languages. Munchen: Newcastle, 1997. 181 p.